

כ"ח אב

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין

הקדמת מלאכה לשעת פיקוח נפש

בתאריך כ"ח אב חל יום פטירתו של הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, שנפטר בתאריך זה בשנת תרנ"ג (1893). הרב היה ראש ישיבת וולאז'ין, שתחת הנהגתו התפרסמה הישיבה ורבו תלמידיה שלימים הפיצו את התורה באירופה ובארץ ישראל. הנצי"ב רחש אהדה רבה למפעל ההתיישבות בארץ ישראל, והיה חבר פעיל בתנועת חובבי ציון. הוא היה משוכנע כי ההתעוררות לעליה לארץ ישראל נובעת מרצון ההשגחה העליונה לגאולת ישראל. ספרים רבים חיבר הרב, בניהם שו"ת 'משיב דבר', חידושים על הש"ס בשם 'מרומי שדה'. יוצאת דופן הייתה התעסקותו במדרשי התנאים וספרות הגאונים, עליהם חיבר את חיבוריו 'עמק הנצי"ב' על הספרי, 'ברכת הנצי"ב' על המכילתא ו'העמק שאלה' על השאלות לרב אחאי גאון, שמלבד עומק ועיון הוא מתחקה אחרי נוסחאות וכתבי יד. כמו"כ, חריג היה עיסוקו בפרשנות המקרא, לה הקדיש שיעור שבועי בישיבתו, ומכך ידוע חיבורו על התורה בשם 'העמק דבר'.

כאמור, חלק מעיסוקו התורני של הנצי"ב היה במקרא, ובדבריו מצאנו מספר חידושים הלכתיים אותם הוציא מכוח פרשנותו את המקרא, ולפנינו אחת הדוגמאות לכך. במסגרת מחלוקת קורח ועדתו על משה, נערך מבחן הקטורת בו הקטירו אנשי קורח קטורת שהאש אחזה בהם והחלה מגיפה בעם. כדי לעצור את המגיפה, ציווה משה את אהרון: "קח את המִחֶטֶת וְתֵן עָלֶיהָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְשִׂים קֶטֶרֶת וְהִלֵּךְ מִהֶרָה אֶל הָעֵדָה וְכַפֵּר עֲלֵיהֶם כִּי יָצָא הַקֶּצֶף מִלִּפְנֵי ה' הַחֹל הַנֶּגֶף".¹ אהרון שינה מהציווי של משה, ובמקום להקטיר קטורת ולהוציאה החוצה, הוא יצא החוצה לבדוק האם המגיפה עדיין קיימת, ואז הקטיר: "וַיֵּרָץ אֶל תוֹךְ הַקָּהָל וְהִנֵּה הַחֹל הַנֶּגֶף בָּעָם, וַיִּתֵּן אֶת הַקֶּטֶרֶת וַיִּכָּפֶר עַל הָעָם".²

מדוע שינה אהרון מדברי משה? מדוע קודם בדק האם המגיפה קיימת ורק אז הקטיר? לדברי הנצי"ב,³ סברתו של אהרון הייתה שיתכן והמגיפה נעצרה ואין סיבה להקטיר קטורת, שכן יש איסור הקטרת קטורת מחוץ למשכן, ורק לאחר שהיה לו ברור שהמגיפה עוד קיימת הקטיר

¹ במדבר (ז, יא).

² במדבר (ז, יב).

³ העמק דבר (במדבר ז, יב).

קטורת בחוץ משום פיקוח נפש: "טוב לעשות איסור חמור כשיגיע לידי פיקוח נפש מלעשות איסור קל בשעה שיכול להיות שאין כאן פיקוח נפש".

לאור פרשנות זו בדקדוק המקרא, למד הנצי"ב⁴ דין הלכתי מעשי - כאשר יום-טוב חל בערב שבת, ואנו יודעים שבשבת יהיה מצב של פיקוח נפש שנצטרך לעשות מלאכה, ישנה עדיפות להקדים את המלאכה ולעשותה ביום-טוב שאיסוריו קלים יותר משבת, כלשונו: "מזה יש ללמוד, ביום טוב שחל בערב שבת, ובשבת יהיה עניין סכנת נפשות ונצרך לעשות מלאכה ביום טוב או בשבת משום פיקוח נפש אם ברור שתהיה הסכנה בשבת, יותר טוב להקדים המלאכה ביום טוב דקיל משבת".

על חידושו של הנצי"ב תמה הרב משה פיינשטיין,⁵ הרי כיון שכעת אין סכנה אין כל טעם והיתר לחלל יום-טוב, אלא יש להמתין עד שיגיע למציאות של פיקוח נפש בשבת ואז לעשות את המלאכה משום פיקוח נפש.

ואכן, הרב ישראל מאיר הכהן, החפץ חיים, הורה אחרת מדברי הנצי"ב. את דבריו הוא הוכיח מדברי השולחן ערוך⁶ שההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת ואין לו אוכל, יכול לעשות כל יום מלאכה מעטה עבור אוכל המספיק לאותו יום, שמא שבת היום. על דין זה תמה הרב ישראל מאיר,⁷ מדוע הותר לו לעשות מלאכה כל יום ולחלל בוודאי שבת, נוכל להתיר לו לבשל ביום אחד כמות רבה של אוכל שתספיק לו לכמה ימים שבהם הוא לא יעשה כל מלאכה, וכך לצמצם הרבה בחילול שבת? לדבריו, התשובה היא שאסור לאדם לעשות בשבת מלאכה שאינה נצרכת קודם שהוא מגיע לכלל פיקוח נפש, ולכן כיון שלגבי אדם זה ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת כל יום הוא ספק שבת אזי מותר לו להכין מעט אוכל כי כעת הוא במצב של פיקוח נפש, אבל אסור לו להכין הרבה אוכל למציאות עתידית.

לדבריו, יש לכך גם ההשלכה מעשית עימה התמודדו באותם הימים יהודים רבים שנלקחו לצבא הצאר הרוסי, עבורם חיבר הרב ישראל מאיר את ספרו 'מחנה ישראל' כספר הדרכה הלכתי, ושם הוא כותב שאם מפקד הצבא הורה לעשות מלאכה בשבת ואין לחייל היהודי זמן לפני שבת לעשותה אלא רק בין השמשות שהוא ספק יום חול ספק שבת, אזי אסור לו לעשות אז את המלאכה אף שאיסורה קל בזמן זה, אלא יעשה את המלאכה בשבת כאשר הוא כבר מוכרח לעשותה.⁸

את דבריו הוא מנמק, שכל עוד אין לפנינו מציאות של פיקוח נפש אסור לעשות מלאכה אף אם כעת חומרתה קלה יותר מעשייתה בשבת, שכן אם יעשה כעת הוא עושה את המלאכה ברצון לעומת עשייתה בשבת בעת שהוא מחויב אז הוא אנוס ומותר לו לעשותה. ועוד יתכן שמפקד הצבא יחזור בו עד אז.

השלכה נוספת ממחלוקת זו היא במקרה ואדם חולה זקוק ליטול תרופה בשבת בשעה מסוימת, כשנטילת התרופה כרוכה בחילול שבת, האם הוא יכול להקדים ולעשות את המלאכה כך שבזמן שהוא צריך ליטול את התרופה היא תהייה מוכנה?

הרב משה פיינשטיין⁵ שצייד בדעת הרב ישראל מאיר הכהן אסר להקדים את המלאכה כל עוד אין האדם מצוי בפיקוח נפש, שכן יתכן ויתרחש נס והוא לא יזדקק לרופאה בשבת, ולכן רק כאשר יגיע

⁴ הרחב דבר (במדבר יז, יב אות א). הובאו דבריו למעשה בשמירת שבת כהלכתה (פרק לב הערה קה).

⁵ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן סט).

⁶ שולחן ערוך (או"ח סימן שמד סעיף א).

⁷ ביאור הלכה (סימן שמד ד"ה מצומצמת).

⁸ מתנה ישראל (ח"א פרק לג אות ו). כ"כ בדבריו: ביאור הלכה (סימן שמד ד"ה מצומצמת); שער הציון (סימן שמד ס"ק ט).

'דבריהם הם זיכרונם' תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

הזמן אז יתחדש המצב של פיקוח נפש והוא יהיה רשאי להכין את התרופה.⁹ אולם הרב שמואל שְׁטֶרְאָשׁוֹן כתב אחרת,¹⁰ ולדבריו מותר להקדים את המלאכה עוד טרם בוא השעה היעודה ללקיחת התרופה. עוד הוסיף, שבמקרה והחולה צריך ליטול פעמיים תרופה, פעם אחת בשבת ופעם שנייה במוצאי-שבת, מותר לו ליטול את התרופה השנייה בשבת גם כשנטילתה כרוכה בחילול שבת, וטעמו: "הואיל דכבר ניתן עליו לחלל את השבת, מה לי חילול אחד מה לי שתי פעמים".¹¹

הוא הביא ראיה מהקטרת חלבים ואיברים במקדש שזמנם כל הלילה, ובכל-אופן אומרת הגמרא¹² שלא היו ממתנינים להקטרתם במוצאי-שבת אלא היו מקטירים אותם בשבת עצמה, וביאר רש"י¹³ כיון ששבת נדחתה מכבר במקדש, בשחיטת קורבנות התמיד, נדחתה גם בהקטרה.

מראה זו ניתן ללמוד את ההסבר לשיטתו,¹⁴ ובכך להסביר את שיטת הנצי"ב שאפשר להקדים את המלאכה קודם בוא זמן הפיקוח נפש - הקטרת האיברים של הקורבן אינה פעולה חדשה אלא היא המשך ישיר של מלאכת השחיטה, שהיא מלאכה המתמשכת עד לאחר הקטרת אברי הקורבן. לפיכך כיון שנדחתה שבת במלאכת השחיטה ניתן לסיים את המלאכה ולהקטיר את האיברים בשבת עצמה.¹⁵

זוהי הסיבה גם להיתרו להקדים את נטילת התרופה השנייה ממוצאי-שבת לשבת עצמה, שכן לדעתו יש לראות את הרפואה השנייה כהמשך של הרפואה הראשונה, ומציאות זו היא פיקוח נפש מתמשך בה שרוי החולה.

נדמה שזה ההסבר בדעת הנצי"ב, כאשר יום-טוב חל בערב שבת, ואנו יודעים שבשבת יהיה מצב של פיקוח נפש שנצטרך לעשות מלאכה, ישנה עדיפות להקדים את המלאכה ולעשותה ביום-טוב שאיסוריו קלים יותר משבת, משום שהגדרת שעת פיקוח נפש אינה מצומצמת לשעה יעודה, אלא כיון שאדם זה יגיע לכלל הצורך לעשות את המלאכה, אזי כבר עתה הוא מוגדר בפיקוח נפש, שכן הגדרה זו היא מציאות מתמשכת.

בימי השואה, אז קיבלו היהודים לאכול מרק שאינו כשר, נשאל הרב אפרים אשרי¹⁶ האם מותר להם לאכול את המרק לפני הזמן שהם נחלשים, או שעליהם להמתין לרגע שהם נחלשים ואז משום פיקוח נפש יהיה מותר להם לאכול? לדבריו, מותר להם לאכול לפני שהם נחלשים אף שזאת אינה חשש של פיקוח נפש, וזאת כיון שלאחר זמן יבואו לכלל פיקוח נפש אזי מציאות זו חלה כבר עתה כמציאות מתמשכת.

מחלוקת זו הובעה גם בימים בהם נאסר על יהודים להביע את יהדותם ברוסיה ואף הוכרחו לחלל שבת,¹⁷ אז נשאל רבה של יהדות גרוזיה, הרב עמנואל דודאשוילי, האם מותר ליהודי שמכריחים אותו לחלל שבתות לברוח בשבת עצמה עוד לפני שמכריחים אותו לחלל שבת? הרב התיר לו לברוח בשבת אף שזה כרוך בחילול שבת, שכן 'מוטב שיחלל שבת אחת מדאורייתא משיחלל שבתות הרבה'.

⁹ כ"כ: שו"ת רמ"ץ (ח"א סימן כא), אך מטעם ששבת דחוייה; כף החיים (או"ח סימן שכח ס"ק סג), בשם שו"ת רמ"ץ; תורת היולדת (פרק יא סעיף א).

¹⁰ רש"י (יומא פד ע"ב ד"ה גמרא לא). כ"כ: שו"ת יחווה דעת (ח"ד סוף סימן ל). לדיון, ראו: הרב אברהם יצחק נריה (צנף מלוכה, עמוד 137-135).

¹¹ כ"כ: שו"ת מצפה אריה (ח"א סימן ד).

¹² מנחות (עב ע"א).

¹³ רש"י (מנחות עב ע"א ד"ה ורבי).

¹⁴ ראו מה שתמה על דבריו בשו"ת דברי יציב (ליקוטים והשמטות סימן סא אות ג).

¹⁵ לבוש מרדכי (זבחים סימן יב ד"ה וראה לדבר). לביאור שונה: שו"ת יחווה דעת (ח"ד סימן ל אות י).

¹⁶ שו"ת ממעמקים (ח"א סימן ב).

¹⁷ חשוקי חמד (שבת סט ע"ב).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

אולם, הרב יצחק זילברשטיין צידד בדעת הרב ישראל מאיר הכהן שאסור להקדים את חילול השבת
טרם בואו של זמן פיקוח נפש, שכן במקרה שיקדים ויברח הוא מחלל שבת מרצון.

הנצי"ב כתב הרבה ספרים, אבל הספר שהיה הכי יקר בעיניו היה פירושו על החומש 'העמק דבר'. ביום שהספר
יצא, הוא עשה סעודה גדולה. בסעודה הוא סיפר כשהיה קטן, אביו היה חייט, עני.
משום שהוא היה כל כך דחוק, הוא דאג כל הזמן על הפרנסה של הילדים שלו ורצה שבנו יהיה חייט טוב. הנצי"ב
סיפר שכשהיה בן 11, אביו התחיל ללמדו את המלאכה, אבל הוא לא רצה להיות חייט.
יום אחד הוא ברח מהבית, והלך לשיבה ללמוד. הוא אמר שאחד הדברים שדחפו אותו לקום וללכת לשיבה היה
חלום שחלם. בחלום הוא ראה את עצמו חייט, כפי שרצה אביו. אז הוא ראה שכשמלאו לו שנותיו הוא עלה
לשמיים. ומאחר שהוא היה חייט טוב, שלחו אותו לגן עדן. אבל לפני שלקחו אותו לגן עדן, אמרו לו: אנחנו רוצים
להראות לך משהו. והנה מלאכים באים ומראים לו גיליונות על גבי גיליונות, ואומרים לו: אלו הספרים שיכולת
לכתוב אילו הלכת ללמוד תורה, ראה מה הפסדת. אמר הנצי"ב, שהוא זוכר כמו היום כמה היה הכאב חזק, בחלום.
אוי! מה יכולתי להיות! יכולתי להיות אור לישראל לכל הדורות, ונהייתי חייט חמוד. כשהתעורר, בכאב גדול, הוא
החליט שאם הקב"ה יזכה אותו ללמוד תורה ולא להיות חייט, אז שכשיזכה לכתוב ספר הוא יעשה סעודה גדולה.